

SOCIÁLNÍ ZEMĚDĚLSTVÍ a jeho současný stav v ČR

Sociální zemědělství je jednou z alternativních forem zemědělství, se kterými se v ČR setkáváme. Zatímco např. ekologické zemědělství se již vžilo a v tuzemském zemědělském prostředí patří mezi všeobecně známé formy hospodaření, sociální zemědělství se teprve začíná prosazovat.

Nejmladší zemědělci na Svobodném statku na soutoku.
Foto: archiv Svobodného statku na soutoku.

Kontakt se zvířaty jako nenahraditelná součást sociálního zemědělství na Koňském dvorci Chmelíštná.
Foto: Eliška Hudcová.

Alternativní formy hospodaření často kladou zvýšený důraz na mimoprodukční funkce zemědělství a nejinak je tomu i v případě zemědělství sociálního, kde, jak už název napovídá, je do popředí stavěna právě funkce sociální. To neznamená, že by sociální zemědělství rezignovalo na funkci produkční, avšak

vedle tohoto ryze zemědělského pilíře rozvíjí výrazně ještě funkci sociální, přesněji sociálně integrační.

Sociální zemědělství z historického hlediska

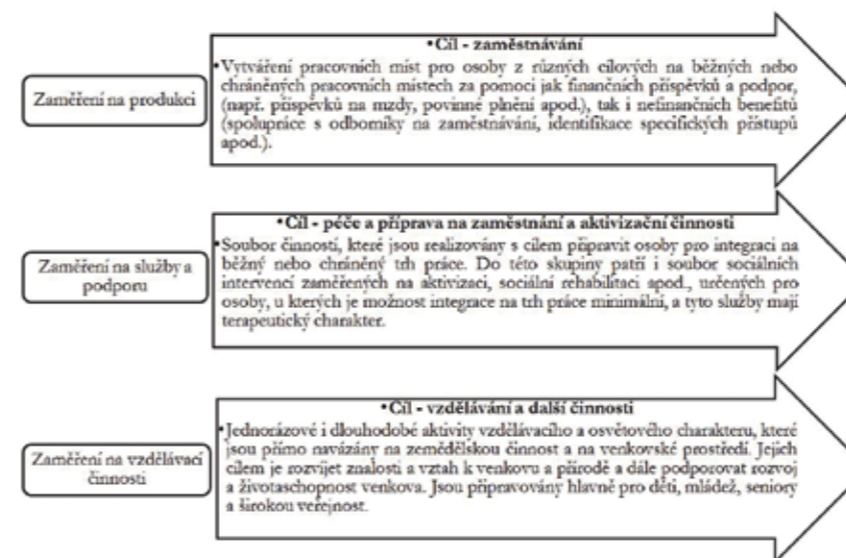
Z historického pohledu není sociální role zemědělství žádnou novinkou. V minulosti vždy zemědělský statek naplňoval roli důležitého sociálního činitele venkovské společnosti a byl také prostorem, kde nacházela uplatnění široká škála lidí s různými schopnostmi, dovednostmi, ale i omezeními či limity. Vzhledem k variabilitě zemědělských prací se nějaká vhodná činnost v zemědělství našla takřka pro každého. Nenásilnou formou tak byla poskytnuta možnost integrace lidem, kteří by se jinde ve společnosti obtížně uplatnili, ať už z důvodů vysokého věku, chybějícího rodinného zázemí, absence kvalifikace či dokonce určité formy postižení. S postupující intenzifikací a rozvojem technologií však začal sociální aspekt zemědělství slábnout a některé jeho součásti byly naplňovány už jen okrajově. Jestliže tedy

ještě v první polovině dvacátého století zemědělství ze sociálního pohledu zajišťovalo pracovní místa, udržování tradic a na ně vázané společenské události, či obecně přispívalo k udržení obyvatel na venkově, s intenzifikací zemědělství od 50. let minulého století dále se tyto činnosti oslabují. To je do jisté míry přirozený trend, který ve vyspělých zemích doprovází nahrazování ruční práce stroji a technologiemi, negativním průvodním jevem je však často zánik či výrazné omezení udržování místních řemesel, tradic či společenského života, i podpora zranitelných osob.

Zemědělství se proměnilo a má v současné době několik vzájemně značně odlišných forem. Vedle intenzivních podniků věnujících se zemědělství na až „průmyslové“ úrovni tak nacházíme rodinné farmy, které však čím dál tím obtížněji konkurují. Právě pro ně je důležité hledání dalších možností, jak hospodaření udržet ekonomicky rentabilní, přičemž jednou z možností je zaměření na mimoprodukční funkce zemědělství, včetně funkce sociální.

Na tento trend v zemědělství navíc velmi dobře odpovídá sociální oblast. Ať už se jedná v ČR o směr k deinstitucionalizaci sociálních služeb od počátku tisíciletí, zmenšování velkých ústavů sociální péče na menší jednotky s individualizovaným přístupem ke klientovi, tak například o rozvoj komunitní sociální práce, do níž jsou v rámci podpory potřebného člověka zapojeny různé podpůrné struktury a organizace. V neposlední řadě jde i o inspiraci v západní Evropě, kde existují vyšší stovky i tisíce sociálních farem, které vznikaly právě touto cestou. V Itálii např. začala probíhat reforma psychiatrické péče na konci 70. let 20. století a na venkově se jako jedna z cest, jak se postarat o bývalé pacienty, jevílo právě jejich přijetí na farmách. V Nizozemí tento trend pochází

Schéma sociálního zemědělství

Práce v Sociálním podniku Jasan.
Foto: Martin Matěj.

od waldorfského hnutí a filosofie Rudolfa Steinera, ale také propojuje zemědělskou produkci a využití zemědělského areálu i pro obyvatele ze znevýhodněním. To jde nakonec ruku v ruce s poznáním o prospěšnosti přirozeného a venkovního prostředí mimo formální zdravotnická a sociální zařízení. Podobně na irském venkově dokáží zužitkovat malá hospodářství pro sociální integraci osob, které by jinak za péči a aktivizaci musely dojíždět do daleko dostupných měst.

Sociální zemědělství v ČR naskakuje na tyto trendy. Jako mezioborová oblast se kromě multifunkčního zemědělství a sociální práce setkává pod střešou sociální a ekologické ekonomiky a dotýká se také problematiky chudoby a sociálního vyloučení, respektive sociální integrace na venkově, rozvoje venkovských komunit

či environmentálního vzdělávání. Jako takové nemá v České republice přesnou definici, obecně však vychází ze Stanoviska EHSV (2012), které uvádí, že sociální zemědělství je „inovativní přístup sdružující dva koncepty: multifunkční zemědělství a sociální služby/zdravotní péči na místní úrovni. Přispívá v rámci produkce zemědělského zboží k blahobytu a sociální integraci osob, jež mají specifické potřeby.“

Sociální zemědělství podle tohoto vymezení podporuje kvalitu života všech lidí, kteří se cítí být jakýmkoli způsobem dočasně či dlouhodobě vyloučení ze společnosti, a to prostřednictvím aktivit a práce ve faremním prostoru, v interakci s rostlinami, zvířaty, půdou, na čerstvém vzduchu i v nezemědělské organizaci a často v méně formálním prostředí. Sociální zemědělství se tímto způsobem

rovněž snaží navrátit do zemědělství jeho sociální rozměr, obnovit jeho integrační potenciál a podílet se na přátelském, přístupném a udržitelném venkově.

Aby bylo sociální zemědělství lépe uchopitelné, vzniklo v ČR v minulosti jednoduché schéma, které vyjmenovává šíři zahrnutelných aktivit pod sociální zemědělství.

Vidíme, že sociální farma nemusí nutně zaměstnávat osoby se znevýhodněním a vést tak náročnou zaměstnaneckou agendu spolu se všemi nároky BOZP, inspektorátu práce atd. Může docela dobře fungovat ve spolupráci s poskytovatelem sociálních služeb, může nabízet hiporehabilitační pobyty, může vzdělávat v environmentální výchově na farmě, může poskytovat kulturně sociální zázemí v konkrétní lokalitě „jako za starých časů“.

Současný stav sociálního zemědělství v ČR

Systematicky se sociální zemědělství v ČR rozvíjí v posledních zhruba šesti letech. Ačkoliv již dříve existovala řada aktivit pod něj spadajících, jasnější formu sociálního zemědělství v ČR dostalo až s vytvořením Pracovní komise pro sociální zemědělství na Ministerstvu zemědělství České republiky a následně s představením Konceptu sociálního zemědělství v roce 2015. Spolu s rostoucím počtem farem a organizací hlásících se ke konceptu sociálního zemědělství vznikly i další součásti infrastruktury, o kterou se sociální zemědělství v ČR opírá. Sem můžeme zařadit vznik Tematické pracovní skupiny Sociální zemědělství – návrh systému opatření pro podmínky ČR, založené v rámci aktivit Celostátní sítě pro venkov RO SZIF Brno v roce 2017, či vznik zastřešující Asociace sociálního zemědělství,

Sociálně terapeutická zahrada Diakonie ČCE Vrchlaby. Foto: Tomáš Hawel.

Jaro v Sociálním podniku Jasan.
Foto: Martin Matěj.

z. s. v roce 2017, která vedle sdružování sociálních zemědělců a zastupování jejich zájmů, vydávání publikací a mezinárodního propojování, chce povzbudit právě k zakládání nových sociálních farem.

V současné době se v ČR věnuje sociálnímu zemědělství zhruba stovka subjektů, přičemž je možno vysledovat dva základní směry. Zemědělské podniky, které si sociální aktivity přibraly jako doplňkovou činnost, nebo, a to častěji, sociální podniky a organizace pro realizaci sociální práce, které mají zemědělství jako jednu z forem terapie.

Mezi cílové skupiny sociálního zemědělství v ČR nejčastěji patří osoby dlouhodobě nezaměstnané a osoby s mentálním a zdravotním postižením. Dalšími často podporovanými skupinami jsou osoby drogově závislé či závislé na alkoholu a děti z dětských domovů. Některé subjekty pak dále spolupracují s dobrovolníky a studenty, či poskytují praxi absolventům. Klienti jsou obvykle zapojováni do většiny zemědělských činností, vedle drobných pomocných prací a pěstování zeleniny jsou to nejčastěji práce v živočišné výrobě, a to včetně asistence u některých veterinárních úkonů, práce v sadech a ošetřování trvalých travních porostů,

Farma Biostatek pro všechny generace.
Foto: Vojtěch Veselý.

péče o krajinu, zpracování rostlinné a živočišné výroby a prodej produktů. Variabilita zapojených farem a organizací je značná, obecně ale vytváří unikátní prostředí a přináší možnost uplatnění i osobám, které by svůj prostor jinde nacházely jen velmi obtížně.

Laskavá tvář sociálních farem

V sociálním zemědělství, na sociální farmě, jde především o setkání se „zdravým“ světem, s fyzickou prací, s neformálním prostředím. Předpoklad dobře fungujícího faremního zázemí, včetně rozměrů cirkularity, environmentální udržitelnosti a dobře nastavených lidských vztahů, zajišťuje také jistotu při podpoře a péči o lidi, kteří se dostali do neuvěřitelných sociálních problémů. Tehdy se farma může stát nástrojem léčby. O tom, jaké benefity farma jako taková lidem nabízí, se v minulosti zrozsypala např. Marjolein

Elings a další zástupci nizozemské školy sociálního zemědělství. Podobně se vyjadřují i čeští sociální zemědělci. Léčivými prvky je nejen praktická práce, která je vidět a dává smysl od semínka až po políci ve spíži spotřebitele. Ale třeba i pohled na jehňata, pocit přínaléžitosti, který lidé se znevýhodněním často neznají, nové dovednosti, jež jim dodají sebedůvěru a pocit, že něco dokážou, jsou velmi důležité. Ceněné je neformální prostředí, zdravé jídlo, které se připravuje a konzumuje pohromadě, pokud k tomu má farma možnost. Farma je místo, kde se nehovoří ani tolik o tom, jak člověk selhal, ani o tom, že je nemocný a bezmocný, ani se nemusí cítit provinile kvůli rodině. Naopak se mluví o radostech, co koho těší či netěší, z čeho má strach, co mu/jí dělá radost a také, co je třeba udělat, aby na všechny neuhý svého života mohl/a na chvíli zapomenout. V tom je faremní prostředí jedinečné. Farma je nutně spojena

Krmení prasátek.
Foto: Martin Matěj.

Práce v Sociálním podniku Jasan.
Foto: Martin Matěj.

Na farmě ve Ville Vallile.
Foto: Michal Pařízek

s půdou, s přírodou, pomáhá navracet se k lidským kořenům i cyklu života.

O sociálním zemědělství se v ČR mluví už pár let, postupně rostou nové farmy, které vnímají tento sociální rozměr jako velmi důležitý. Není to snadná cesta, pozvat si téměř k sobě domů někoho, kdo může na první pohled vyvolávat obavy, nicméně i člověku zdravému to nakonec dává smysl. Již poměrně dávno o tomto smyslu hovořil Ferdinand Raditsch v pořadu *Náš venkov - Náš venkov: Květná zahrada* — Česká televize (ceskatelevize.cz).

Závěrem

Na základě dosavadního rozvoje a zkušeností ze zahraničí lze i v České republice

předpokládat další rozvoj sociálního zemědělství, který bude ovlivněn řadou vnitřních i vnějších faktorů. Vedle pokračujícího vymezování definice a legislativního rámce budou zřejmě klíčové oblasti vzdělávání, propagace a podpory. Z dlouhodobého hlediska tak bude nutné zvýšit transparentnost sociálního zemědělství a lze očekávat i rozvoj certifikace a značení produktů sociálního zemědělství. S rostoucím významem jeho produkční složky a zároveň informovanosti o konceptu se předpokládá také zapojení většího množství subjektů orientovaných primárně zemědělsky. Důležitým aspektem bude postižení duálního charakteru subjektů zapojených do konceptu. Postupně se totiž v této sféře profilují zemědělské farmy, které v rámci běžného zeměděl-

O autorech

Jan Moudrý působí jako docent na Zemědělské fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde se věnuje udržitelným systémům hospodaření, včetně ekologického a sociálního zemědělství. Je předsedou rady Asociace sociálního zemědělství, z.s.

Eliška Hudcová je odbornou asistentkou na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy a působí na VOŠ JABOK. Jejími tématy jsou sociální integrace, mezioborová a komunitní sociální práce a sociální zemědělství. Pracuje také jako dlouhodobá poradkyně v organizaci Člověk v tísni.

Tomáš Chovanec je absolventem Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, v současné době působí jako projektový manažer CpkP jižní Čechy a doktorand na Zemědělské fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde řeší ekonomickou efektivnost sociálního zemědělství.

Autoři jsou vedle svých dalších aktivit členy Asociace sociálního zemědělství, z.s. a Pracovní komise pro sociální zemědělství Ministerstva zemědělství České republiky.

ského podnikání poskytují prostor i cílovým skupinám sociálního zemědělství, a organizace, pro něž je primární aktivitou práce s osobami znevýhodněnými na trhu práce či jinak znevýhodněnými, a zemědělská činnost je pouze doplňkovou aktivitou, směřující především k terapii. Z tohoto pohledu nelze do budoucna vyloučit ani rozdělení sociálního zemědělství do dvou směrů v rámci konceptu, pro něž mohou do jisté míry platit odlišná pravidla a existovat různé formy podpory.

19. 8. 2021
text: Jan Moudrý,
Eliška Hudcová,
Tomáš Chovanec